

ภูมิหลังสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง*

บุญเตือน ศรีวรพจน์**

สมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ หรือสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งในคำฉันทสรเสริญพระเกียรติฯ ขานพระนามว่า สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง คำว่าพระพุทธเจ้าหลวงนั้นเป็นคำขานพระนามพระมหากษัตริย์ที่สวรรคตแล้ว มีตัวอย่างในนิราศภูเขาทองซึ่งสุนทรภู่แต่งในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขานพระนามพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย “พระพุทธเจ้าหลวง” เช่นกัน

ถึงสามโคกโคกถวิลถึงปิ่นเกล้า
พระพุทธเจ้าหลวงบำรุงซึ่งกรุงศรี
ประทานนามสามโคกเป็นเมืองตรี
ชื่อปทุมธานีเพราะมีบัว

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง ทรงครองราชสมบัติระหว่างปีพุทธศักราช ๒๑๗๓ - ๒๑๘๘ ทรงเป็นพระมหากษัตริย์กรุงศรีอยุธยาที่ก่อปรด้วยบุญญาภินิหารอันน่าอัศจรรย์พระองค์หนึ่ง พระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยามีได้บันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับพระราชประวัติก่อนเสวยราชย์ของพระองค์ไว้มากนัก กล่าวเพียงว่า รับราชการมีบรรดาศักดิ์เป็นพระมหาอำมาตย์ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแล้วเลื่อนเป็นเจ้าพระยาโกลาโหมสุรียวงค์ในรัชกาลเดียวกัน

ในจดหมายเหตุวัน วลิต ซึ่ง Jeremais Van Vliet ชาวฮอลันดา พนักงานบริษัทอินเดียตะวันออกซึ่งได้มาประจำอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาาระหว่างปี พุทธศักราช ๒๑๓๖ - ๒๑๘๕ และเขียนจดหมายเหตุ ดังกล่าวไว้เมื่อปีพุทธศักราช ๒๑๘๓ บันทึกเหตุการณ์ตั้งแต่ปลายรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมถึงรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง วัน วลิต เขียนเรื่องราวต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในราชอาณาจักรสยามครั้งนั้นจากประสบการณ์ตรงของตน จดหมายเหตุวัน วลิตทำให้เราได้ทราบพระประวัติของพระมหากษัตริย์พระองค์นี้ชัดเจนยิ่งขึ้น

สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีพระนามเดิมว่า **พระองค์ไถ** เป็นบุตรของออกญาศรีธรรมมาธิราช ซึ่งเป็นภาคของพระราชชนนีในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พระองค์ไถรับราชการในกรมมหาดเล็ก มีบรรดาศักดิ์เป็นที่จมื่นศรีสรรัักษ์ (Pramongsy Saropha) ต่อมาเป็นที่จมื่นสรพรภักดี (Sompan Meon) แล้วเลื่อนเป็นออกญาศรีวรวงศ์จางวางมหาดเล็ก ครั้นสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสวรรคตแล้วได้เลื่อนเป็นออกญาโกลาโหม

ขณะที่ยังอยู่ในวัยหนุ่มคะนองมีบรรดาศักดิ์เป็นจมื่นศรีสรรัักษ์นั้น จดหมายเหตุวัน วลิต กล่าวว่า ทรงมีอุปนิสัยห้าวหาญ ไม่ยอมแพ้ใคร ครั้งหนึ่งในพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงแต่งตั้งให้ “ออกญาข้าว” เป็นพระยาแรกนา จมื่นศรีสรรัักษ์ได้ก่อคดีอุกฉกรรจ์ขึ้น

“..พระองค์ไถพระราชทานพระภูษาใหม่อันเป็นฉลองพระองค์ของกษัตริย์ และให้ใส่มงกุฎรูปกรวยแหลมลงบนศีรษะออกญาข้าวต้องนั่งในบุษบกเล็ก ๆ ทรงปรัมมิต มีคน ๘ คน ทามออกเดินจากพระราชวังไปตามถนน มีบริวารล้อมหลามพร้อมด้วยเครื่องติดสืตีเป่าติดตามไป

* บุญเตือน ศรีวรพจน์, บรรณาธิการ. คำฉันทสรเสริญพระเกียรติ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง. กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๓.

** ผู้เชี่ยวชาญด้านอักษรศาสตร์ (ภาษาและวรรณกรรม) กรมศิลปากร

ยังชนบททุก ๆ คน แม้แต่เสวกามาตย์และชาววังคนอื่น ๆ ถวายเกียรติยศทำนองเดียวกับที่ถวายพระเกียรติแก่พระเจ้าแผ่นดิน ทั้งนี้เพราะเขาได้ถูกสมมติให้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ออกญาข้าวไม่ได้รับค่าตอบแทนอื่นใด นอกจากเงินที่เก็บจากค่าปรับโทษจากคนที่พบกลางทาง...พระยาแรกนาเมื่อมาถึงโรงพิธีก็อนุญาตให้ทุก ๆ คนเข้าโจมตีต่อสู้กับพรรคพวกและบริวารผู้ติดตามมีกฎอยู่ว่าผู้ที่เข้าโจมตีจะแตะต้องตัวหรือองค์รักษ์ของพระยาแรกนาไม่ได้ และถ้าหากพระยาแรกนาได้ชัยชนะในการต่อสู้กับฝูงชนแล้ว จะเป็นสัญลักษณ์ว่าปีนั้นข้าวอุดมสมบูรณ์และถ้าการณ์กลับตรงกันข้าม พระยาแรกนาต้องหนีกระเจิงก็ทำนายว่าเป็นกลางร้ายและเกรงว่าภูตผีจะทำลายพืชผลของแผ่นดิน... ขณะนั้นออกญา کالاโหมเพ็งมียศเป็นจมีนศรีสรรัักษ์และมีอายุประมาณ ๑๘ ปี วันหนึ่งเมื่อมีการทำพิธีนี้เขาได้อยู่ที่ชนบทนั้นด้วย โดยมากับน้องชาย ...ทั้ง ๒ คน ซี่ข้างมีบ่าวไพร่ติดตามมาหลายคนและได้เข้าโจมตีพระยาแรกนาอย่างดุเดือด ดูเหมือนว่ามีเจตนาจะฆ่าพระยาแรกนาและกลุ่มผู้ติดตามทั้งหมดด้วย ...จมีนศรีสรรัักษ์ก็ถอดดาบและโหมเข้าสู้อย่างดุเดือด จนพระยาแรกนาและองค์รักษ์จำต้องถอยหนี...”

เหตุการณ์ดังกล่าวเกิดขึ้นตั้งแต่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองยังทรงพระเยาว์ วัน วลิตยังมีได้เข้ามาในราชอาณาจักรสยามแต่คงได้ทราบเรื่องราวจากคำบอกเล่าของคนไทย หรือพนักงานของบริษัทอินเดียตะวันออกซึ่งเข้ามาอยู่ในกรุงศรีอยุธยา ก่อนหน้านั้นแล้ว และเรื่องที่เกิดขึ้นต้องเป็นข่าวใหญ่ร่ำลือกันทั่วพระนคร สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงพระพิโรธยิ่งนัก รับสั่งให้ติดตามจับกุมจมีนศรีสรรัักษ์เป็นการด่วน ทั้งคาดโทษออกญาศรีธรรมราชา ผู้เป็นบิดาว่าหากไม่สามารถนำตัวผู้กระทำความผิดมาลงโทษได้จะประหารชีวิตออกญาศรีธรรมราชาด้วย จมีนศรีสรรัักษ์นั้นหนีไปหลบซ่อนอยู่กับพระสงฆ์ในวัดแห่งหนึ่งเมื่อทราบข่าวบิดากำลังได้รับความเดือดร้อนเช่นนั้นจึงออกจากที่หลบซ่อนมาเฝ้าพระเจ้าอยู่หัว

“พระองค์จับเขาโยนเข้าไปในคุกใต้ดิน รับสั่งให้พันธนาการไว้ด้วยโซ่ตรวนที่สวนทั้ง ๕ ของร่างกาย จมีนศรีสรรัักษ์ถูกจำขังอยู่ในคุกมืดเป็นเวลา ๕ เดือน จนกระทั่งเจ้าขรัวมณีจันทร์ ขายม่ายของพระเจ้าอยู่หัวในพระโกศ คือ พระ Marit หรือ พระองค์ดำ ได้ทูลขอจึงได้กลับเป็นที่โปรดปรานอีก...”

เจ้าขรัวมณีจันทร์ที่วัน วลิตระบุว่าเป็นพระชายาของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เอกสารต่างชาติหลายฉบับขานพระนามสมเด็จพระนเรศวรมหาราชว่า *พระนเรศ พระนริศ* หรือ *พระองค์ดำ* การที่เจ้าขรัวมณีจันทร์ได้กราบทูลขอพระราชทานอภัยโทษจมีนศรีสรรัักษ์นั้นน่าจะแสดงถึงความสัมพันธ์ในฐานะพระญาติสนิทของบุคคลทั้ง ๒ และเจ้าขรัวมณีจันทร์ผู้นี้คือพระชนนีของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมประเด็นดังกล่าวนี้ สนับสนุนว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทรงเป็นพระราชโอรสในสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ซึ่งมีความจำเป็นทางการเมืองบังคับให้ต้องผนวชในรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ

เนื้อความที่ว่าจมีนศรีสรรัักษ์เป็นญาติฝ่ายพระชนนีของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และนับเนื่องเป็นเจ้าหลานเธอในพระเจ้าแผ่นดิน นอกจากจะปรากฏในเอกสารของวัน วลิตแล้ว ในคำให้การขุนหลวงหาวัด เอกสารของพม่าซึ่งสอบถามเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับกรุงศรีอยุธยา จากสมเด็จพระเจ้าอู่หมุพร ภายหลังจากเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ ๒ แล้ว มีข้อความตอนหนึ่งที่ระบุว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงเป็นพระราชนัดดาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม

“...พระราชนัดดาองค์หนึ่งเป็นหน่อเนื้อข้างฝ่ายพระมารดาพระองค์จึงเอาพระราชนัดดา
ที่ชื่อสุริยวงศ์กุมารนั้นมาเลี้ยงไว้ในพระราชฐานจึงประทานชื่อให้เรียกว่าเจ้าพระยาสุริยวงศ์
ว่าที่จักริกลาโหม กรมท่า แล้วประทานเครื่องสูงต่าง ๆ มีพานทองสองชั้น กระโถนทองทั้ง
พระแสงก็ประทาน นั่งแคร่ จมูกสิงห์...”

ข้อมูลพระราชประวัติตามเอกสารของวัน วลีต กล่าวต่อไปอีกว่า จมื่นศรีสรักษ์หลังจากได้รับ
พระราชทานอภัยโทษ จากการทูลขอของเจ้าขรัวณิจันทร์ แทนที่จมื่นศรีสรักษ์จะเข็ดขยาดต่อราชทัณฑ์ที่
เคยได้รับในคราวโงมตีพระยาแครงกา กลับคิดการร้ายยิ่งขึ้นไปอีกถึงขั้นวางแผนลอบปลงพระชนม์พระองค์ทอง
กับพระศรีศิลป์พระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แต่ยังไม่ทันได้ลงมือทำการ ความทราบถึงพระเจ้าอยู่หัว
เสียก่อน ครั้งนี้จมื่นศรีสรักษ์ต้องได้รับโทษถูกจำคุกอยู่ในคุกมืดถึง ๓ ปี จนคราวหนึ่งเขมรตั้งแข็งเมืองสมเด็จพระ
เจ้าทรงธรรมมีพระราชดำริจะกรีธาทัพไปปราบด้วยพระองค์เอง จมื่นศรีสรักษ์ซึ่งอยู่ในที่คุมขังจึงทูลอาสา
ไปในการศึกครั้งนั้น แม้ว่ากองทัพไทยจะไม่สามารถตีเขมรได้สำเร็จ แต่จมื่นศรีสรักษ์ได้แสดงความจงรักภักดี
ในการรบให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ เมื่อกองทัพกลับถึงกรุงศรีอยุธยาแล้วจมื่นศรีสรักษ์จึงได้กลับเข้ารับราชการ
อีกครั้งในตำแหน่งจมื่นสรรเพชญ์ดี อย่างไรก็ตามเอกสารของวัน วลีตยังคงเรียกนามเดิมคือจมื่นศรีสรักษ์

“...แม้กระนั้นจมื่นศรีสรักษ์ก็ไม่เปลี่ยนแปลงอุปนิสัยสันดาน เพราะมาเป็นชู้กับชายา
และสนมของเจ้าชายพระอนุชาของพระเจ้าแผ่นดิน พระอนุชาได้กราบทูลร้องทุกข์อย่าง
ขมขื่นในเรื่องนี้ พระเจ้าแผ่นดินทรงกริ้วมากถึงกับให้ตัดสินลงโทษประหารชีวิต และด้วย
เห็นแก่คำอ้อนวอนของพระราชมารดาและออกญาศรีธรรมราชาบิดาของเขา จึงทรงลด
โทษเป็นจำคุกตลอดชีวิต...”

จมื่นศรีสรักษ์ติดคุกอยู่อีก ๓ ปี ก็ได้รับพระราชทานอภัยโทษ และกลับเข้ารับราชการอีกครั้งหนึ่ง
การได้รับพระราชทานอภัยโทษครั้งหลังสุดนี้จดหมายเหตุวัน วลีตมิได้ระบุสาเหตุ แต่อาจสันนิษฐานได้ว่า
เจ้าขรัวณิจันทร์พระชนนีของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมคงทูลขอพระราชทานอภัยโทษเช่นเดียวกับคราวก่อน ๆ

หลังจากพ้นโทษแล้วจมื่นศรีสรักษ์ตั้งใจปฏิบัติหน้าที่อย่างเข้มแข็ง ความกล้าได้กล้าเสีย กล้าตัดสินใจ
ผนวกกับความสามารถในราชการจึงเป็นที่โปรดปรานของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมจนได้รับพระราชทาน
บรรดาศักดิ์เป็นออกญาศรีวรวงศ์

ปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้ออกญาศรีวรวงศ์ก้าวขึ้นสู่ราชบัลลังก์กรุงศรีอยุธยาได้แก่ เหตุการณ์
ตอนปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม ที่ได้ทรงแสดงเจตน์จำนงมอบราชสมบัติให้แก่พระราชโอรสอันเป็น
การขัดต่อกฎมนเทียรบาลที่ระบุไว้ว่า ผู้ที่สืบราชสมบัติต่อจากพระเจ้าแผ่นดินที่สวรรคตคือสมเด็จพระอนุชา
ธิราชซึ่งทรงดำรงตำแหน่งพระมหาอุปราชหรือเป็นวังหน้าอยู่ก่อน วัน วลีต แสดงความเห็นเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า

“...ในอาณาจักรสยามมีกฎหมายสำคัญบทหนึ่ง ซึ่งบ่งว่าพระอนุชาธิราชของพระเจ้า
แผ่นดินที่สวรรคตต้องได้ครองราชบัลลังก์และให้ตัดสิทธิ์พระโอรสออกไป การฝ่าฝืน
กฎหมายนี้ได้เกิดขึ้นโดยพระมหากษัตริย์ทรงธรรมเจ้าข้างเผือก พระเจ้าแผ่นดินอาณาจักร
สยามได้ทรงแต่งตั้งพระราชโอรสของพระองค์ให้สืบสันตติวงศ์ครองอาณาจักรแทน
พระอนุชาซึ่งควรจะได้รับมรดกต่อไป...”

เมื่อสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต ข้าราชการทั้งปวงมีออกญาศรีวรวงศ์เป็นหัวแรงสำคัญได้อัญเชิญพระราชโอรสองค์โต ซึ่งมีพระชนม์เพียง ๑๕ พรรษาขึ้นครองราชสมบัติ ทรงพระนามว่าสมเด็จพระเชษฐาธิราช ทั้งนี้ต้องกำจัดพระศรีศิลป์พระอนุชาของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมซึ่งดำรงตำแหน่งพระมหากษัตริย์อยู่รวมทั้งต้องกำจัดข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ส่วนหนึ่งที่ไม่เห็นด้วยกับการเสด็จขึ้นครองราชย์ของสมเด็จพระเชษฐาธิราช เช่นออกญาพระคลัง ออกญากลาโหม และออกญาเสนาภิมุขหัวหน้ากองอาสาญี่ปุ่น ครั้นกำจัดออกญากลาโหมผู้คุมกำลังสำคัญของราชอาณาจักรลงได้สำเร็จ ออกญาศรีวรวงศ์ก็ขึ้นเป็นออกญากลาโหมแทนมีนามตามที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าเจ้าพระยากลาโหมสุรียวงศ์

สมเด็จพระเชษฐาธิราชครองราชสมบัติได้ ๑ ปี ๗ เดือน เจ้าพระยากลาโหมจัดการปลงศพมารดาเป็นงานใหญ่ ความในพระราชพงศาวดารมีว่า

“...เจ้าพระยากลาโหมสุรียวงศ์ออกไปตั้งการปลงศพ ณ วัดกุฎี ข้าราชการฝ่ายทหารพลเรือนผู้ใหญ่ผู้น้อยออกไปช่วยนอนค้างอยู่เป็นอันมาก ฝ่ายข้าหลวงเดิมพระเจ้าอยู่หัวกราบทูลยุยงเป็นความลับว่า เจ้าพระยากลาโหมสุรียวงศ์ทำการครั้งนี้ใหญ่หลวงนัก หากเอากการศพเข้ามาบังไว้ เห็นจะคิดประทุษร้ายต่อพระองค์เป็นมั่นคง...”

เมื่อสมเด็จพระเชษฐาธิราชออกว่าราชการในวันรุ่งขึ้น ขุนนางส่วนใหญ่ยังอยู่ในงานของเจ้าพระยากลาโหมสุรียวงศ์ มิได้มาเฝ้าแห่ดั่งปกติ จึงรับสั่งให้กองทหารขึ้นประจำหน้าที่รักษาพระราชวังและเรียกตัวเจ้าพระยากลาโหมเข้าเฝ้าเป็นการด่วน เจ้าพระยากลาโหมตระหนักดีว่าภัยกำลังจะเกิดกับตน จึงหารือกับข้าราชการที่ร่วมอยู่ในที่นั้น ในที่สุดก็ยกกำลังเข้ามายังพระราชวังหลวง จับสมเด็จพระเชษฐาธิราชปลงพระชนม์ แล้วยกพระอาทิตย์วงศ์ พระชนม์ ๙ พรรษา พระราชโอรสองค์หนึ่งของสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เป็นการดำเนินแผนก้าวขึ้นสู่พระราชบัลลังก์ของเจ้าพระยากลาโหมสุรียวงศ์ เนื่องจากสมเด็จพระอาทิตย์วงศ์ยังทรงพระเยาว์นัก มิได้รู้ที่จะว่าราชการบ้านเมือง อยู่มาได้ ๖ เดือน ข้าราชการทั้งหลายซึ่งเวลานี้ล้วนอยู่ในอาณัติของเจ้าพระยากลาโหมทั้งหมด เห็นชอบร่วมกันถอดพระอาทิตย์วงศ์ออกจากราชสมบัติ เชิญเจ้าพระยากลาโหมสุรียวงศ์ขึ้นครองราชสมบัติ เริ่มรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองเมื่อปีพุทธศักราช ๒๑๗๓ มีพระนามปรากฏในพระราชพงศาวดารว่าสมเด็จพระสรรเพชญ์ที่ ๕ พระนามที่ขานกันว่า “พระเจ้าปราสาททอง” นั้น ปรากฏในพระราชพงศาวดาร ตอนพระเจ้ากรุงอังวะส่งราชทูตมาจำทูลพระราชสาส์น เมื่อจุลศักราช ๑๐๐๒ ว่า

“...ขอจำเริญทางพระราชไมตรีมายังสมเด็จพระเจ้ากรุงทวารวดีศรีอยุธยา ด้วยแจ้งกิตติศัพท์ไปว่าสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมนั้นทิวคงตแล้ว พระองค์เสด็จขึ้นผ่านพิภพตามราชประเพณี มีพระเกียรติยศพระเกียรติคุณใหญ่ยิ่งกว่ากษัตริย์ราชแต่ก่อน กอปรด้วยปราสาททอง และโคบุตรกษัตริย์ชาติตัวประเสริฐ...”

ตำนานที่มาของพระนาม “ปราสาททอง” ปรากฏในคำให้การขุนหลวงหาวัดว่า

“...ทรงพระสุบินนิมิตว่าอันจอมปลวกที่เล่นเมื่อยังยอมอยู่นั้นมีปราสาททองอันวิจิตรอยู่ในใต้จอมปลวกนั้น ครั้นเข้าพระองค์จึงเสด็จไปแล้วพิจารณาตุที่ตำบลอันนั้น จึงให้ขุดลงที่จอมปลวกนั้น จึงเป็นมัทศรรย์อยู่หนังกนา เสียงนั้นดังครั้นเครงไปทั้งสิ้น ครั้นขุดลงไปจึงได้เห็นปราสาททองเป็นจตุรมุข อันทองนั้นสุกแล้วมีลายอันงามประเสริฐแต่ต้นจนยอด

ปราสาทนั้นสูงประมาณได้คอกเศษ พระองค์จึงเอาปราสาททองนั้นไว้ จึงสมมุติเรียกว่า
เจ้าปราสาททองมาแต่ครั้งนั้น...”

จอมปลวกที่อ้างในคำให้การขุนหลวงหาวัดว่าขุดพบปราสาททองนี้ มีเรื่องราวพิสดารในคำให้การ
ชาวกรุงเก่าสอดคล้องกัน ดังนี้

“...พระราชนัดดาองค์หนึ่งทรงพระนามว่าสุริยกุมาร เป็นเชื้อพระวงศ์ ฝ่ายพระราช
มารดาของพระเจ้าติโลกนาค (สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม) พระสุริยกุมารนี้มีอัธยาศัยผิดกว่าคน
ธรรมดาแต่ยังเยาว์ เวลาที่เล่นกับเพื่อนทารกด้วยกันนั้นพระสุริยกุมารให้เอาเครื่องลาด ๆ
บนจอมปลวก แล้วเสด็จขึ้นนั่ง แต่งตั้งพวกทารกให้เป็นเสนาบดี และข้าราชการแล้วก็เล่น
ราชการ...”

นอกจากนี้แล้วยังมีตำนานอื่น ๆ ที่เล่าถึงพระอภินิหารในสมเด็จพระเจ้าปราสาททองอีกหลายเรื่องซึ่ง
จะไม่ขอนำมากล่าวในที่นี้

พระนาม “ปราสาททอง” ที่ราษฎรถวายพระราชสมัญญาแต่พระมหากษัตริย์พระองค์นี้แท้จริงแล้ว
มีที่มาจากพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก ซึ่งโปรดฯให้สร้างเป็นปราสาทปิดทองทั้งองค์ ต่อมาพระที่นั่งดังกล่าว
ถูกฟ้าผ่าเกิดเพลิงไหม้ได้รับความเสียหาย ครั้นปฏิสังขรณ์แล้วพระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งวิหารสมเด็จ
ลักษณะเป็นปราสาทยอดปรางค์ ปิดทองทั้งองค์ เรียกกันว่า “พระที่นั่งปราสาททอง” และขานพระนาม
พระมหากษัตริย์ผู้สถาปนาพระที่นั่งดังกล่าวว่า “สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททอง” ตามลักษณะของ
พระที่นั่งองค์นั้น

พระราชกรณียกิจสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง

แม้ว่าพระองค์โลซึ่งต่อมาคือสมเด็จพระเจ้าปราสาททองจะนับเนื่องอยู่ในราชวงศ์เป็นพระญาติกับพระชนนีในสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม แต่พระองค์มิใช่ผู้ที่อยู่ในตำแหน่งที่จะได้สืบราชสมบัติ ดังนั้นเมื่อเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้วจึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่พระองค์จะต้องแสดงพระบรมเดชานุภาพและพระราชกฤษฎาภินิหารให้เป็นที่ประจักษ์ การขยายราชอาณาจักรตลอดจนการก่อสร้างถาวรวัตถุต่าง ๆ ในรัชสมัยของพระองค์ ล้วนเป็นสิ่งยืนยันถึงความเป็นพระมหากษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่พระองค์หนึ่งของกรุงศรีอยุธยา

หลังจากพระราชพิธีปราบดาภิเษกในปีพุทธศักราช ๒๑๗๓ แล้ว ในปีนั้นทรงพระราชอุทิศนิวาสสถานเดิมของพระชนนี สถาปนาวัดไชยวัฒนารามขึ้น ความในพระราชพงศาวดารว่า

“...ที่บ้านสมเด็จพระพันปีหลวงนั้น พระเจ้าอยู่หัวให้สถาปนาพระมหาธาตุเจดีย์ มีพระระเบียงรอบ แลพระระเบียงนั้นกระทำเป็นเมรุทิศเมรุรายอันรจนา กอปรด้วยพระอุโบสถ พระวิหารการเปรียญ แลสร้างกุฎิถวายพระสงฆ์เป็นอันมากเสร็จแล้วให้นามชื่อวัดไชยวัฒนาราม เจ้าอธิการนั้นถวายนามชื่อพระอชิตเถร ราชาคณะฝ่ายอรัญวาสี ทรงพระราโชทิศถวาย นิตยภัตพระกัลปนาเป็นนิรันดรมิได้ขาด...”

ปีพุทธศักราช ๒๑๗๔ โปรดฯ ให้ช่างไปถ่ายแบบปราสาทพระนครหลวง ประเทศกัมพูชามาสร้างเป็นพระราชวัง ที่ตำบลวัดเทพจันทร์สำหรับประทับร้อนในการเสด็จพระราชดำเนินนมัสการพระพุทธรูปและโปรดฯ ให้สถาปนาวัดใหม่ประชุมพลขึ้นบริเวณใกล้ ๆ กับพระราชวังประทับร้อนนั้นด้วย พระราชวังดังกล่าวปัจจุบัน ได้แก่ ปราสาทนครหลวง อำเภอนครหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา

ปีพุทธศักราช ๒๑๗๕ โปรดฯ ให้สถาปนาพระที่นั่งศรียโสธรมหาพิมานบรรยงก์ พระที่นั่งองค์นี้ในพระราชพงศาวดารเรียกว่า พระที่นั่ง “ศรียโสธรมหาพิมานบรรยงก์” ที่มาของนามนี้มาจาก “ศรียโสธรปุระ” ซึ่งได้แก่ พระนครหลวงหรือนครธม ราชธานีของกัมพูชาในครั้งนั้นเมื่อปราบเขมรได้ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จึงนำชื่อราชธานีเขมรมาตั้งเป็นนามพระที่นั่งเพื่อเฉลิมพระเกียรติ ต่อมาโปรดฯ ให้เปลี่ยนนามเป็น “พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท” มูลเหตุที่จะเปลี่ยนนามพระที่นั่งดังกล่าวปรากฏในพระราชพงศาวดาร ดังนี้

“...ในเพลากลางคืนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระสุบินนิมิตว่าสมเด็จพระจอมรินทรธิราชลงมานั่งแทบพระองค์ไสยาสน์ ตรีสบอกให้ตั้งจักรพยุห แล้วสมเด็จพระจอมรินทรธิราชหายไป เผลาเข้าเสด็จออกขุนนาง ทรงพระกรุณาตรัสเล่าพระสุบินให้โหราพฤตมาจารย์ทั้งปวงฟัง พระมหาราชครูบุโรหิตพฤตมาจารย์ถวายพยากรณ์ทำนายว่า เผลาวานนี้ ทรงพระกรุณาให้ชื่อพระมหาปราสาทว่า ศรียโสธรมหาพิมานบรรยงก์นั้นเห็นไม่ต้องนามสมเด็จพระจอมรินทรธิราชซึ่งลงมาบอกให้ตั้งจักรพยุห อันจักรพยุหนี้เป็นที่ตั้งใหญ่ในมหาพิชัยสงครามอาจจะข่มเสียได้ซึ่งปัจฉามิตรทั้งหลาย ขอพระราชทานเอานามจักรนี้ ให้ชื่อพระมหาปราสาทว่า จักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท...”

ความจากพระราชพงศาวดารระบุว่า พระราชทานนามพระมหาปราสาทว่าศรียโสธรแล้วเปลี่ยนเป็นจักรวรรดิไพชยนต์ในวันรุ่งขึ้นตามพระสุบินนิมิตในคืนล่วงมา แต่ในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ กล่าวไว้ว่าเปลี่ยนนามพระที่นั่งเมื่อพุทธศักราช ๒๑๘๑ (จุลศักราช ๑๐๐๐) หลังจากสถาปนาแล้ว ๓ ปี และเปลี่ยนคราวเดียวกับการประกอบพระราชพิธีอินทราภิเษกและพระราชพิธีลบลัศักราช ดังจะกล่าวรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

มูลเหตุที่จะสร้างพระราชวังที่ตำบลวัดเทพจันทร์ และพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์นั้นสืบเนื่องมาจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมเขมรตั้งแข็งเมืองไม่ยอมอ่อนน้อมต่อกรุงศรีอยุธยา ฝ่ายไทยจึงยกกองทัพไปปราบแต่ไม่สำเร็จ คราวนั้นสมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องราชทัณฑ์อยู่ได้อาสาศึก พันจากการถูกจองจำตั้งได้กล่าวมาแล้ว ครั้นได้เสวยราชสมบัติ มีพระราชโองการให้ยกทัพไปตีเขมรได้สำเร็จแสดงถึงพระราชกฤษฎาภินิหารยิ่งกว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนจึงทรงให้ย้ายแบบปราสาทจากเมืองพระนครมาสร้างที่ตำบลวัดเทพจันทร์ และขนานนามพระที่นั่งองค์ใหม่ ว่าศรียศธรรมาภิमानบรรยงก์ เป็นการเฉลิมพระเกียรติยศ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ประทานพระวินิจฉัยเกี่ยวกับการเปลี่ยนนามพระที่นั่งองค์นี้ว่า “เชื่อได้ว่า มิใช่เพราะทรงพระสุบินว่าพระอินทร์มาบอกจักรพยุหถวาย เหตุที่เปลี่ยนชื่อคงเนื่องกับทำพิธีอินทราภิเษก จะให้ชื่อปราสาทสมกับพระเกียรติพระเจ้าจักรพรรดินั้นเอง”

อนึ่ง ในปีพุทธศักราช ๒๑๗๕ นี้ โปรดฯ ให้สถาปนาพระที่นั่งไอศวรรย์ทิพาอาสน์ พระราชานิเวศที่เกาะบางปะอินและวัดชุมพลนิกายาราม ในคราวเดียวกัน

ปีพุทธศักราช ๒๑๗๖ โปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระปรางค์วัดมหาธาตุ สถาปนาพระตำหนักท่าเจ้าสนุก และพระราชานิเวศบริเวณพระพุทธรบาท รับสั่งให้ขุดบ่อน้ำระหว่างทางจากท่าเรือไปยังพระพุทธรบาทที่บางโหมด และบ่อโคก ไว้สำหรับผู้แสวงบุญที่จะเดินทางไปนมัสการพระพุทธรบาท

ปีพุทธศักราช ๒๑๗๙ โปรดฯ ให้สถาปนาพระที่นั่งมิ่งคลาภิเษก หรือพระที่นั่งปราสาททอง พระที่นั่งองค์นี้ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๑๘๖ เกิดเพลิงไหม้ใหญ่ในพระราชวัง พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษกไหม้เสียหาย รับสั่งให้ปฏิสังขรณ์และพระราชทานนามใหม่ว่า พระที่นั่งวิหารสมเด็จ

สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในหนังสือสาส์นสมเด็จพระเจ้าว่า “พระเจ้าปราสาททองทรงพระดำริสร้างปราสาทยอดปรางค์ปิดทองขึ้นในเมืองไทยเป็นที่แรก เห็นกันว่าเป็นของงามแปลกตาไม่เคยมีมาก่อน จึงถือเป็นนิมิตเรียกพระนามว่า พระเจ้าปราสาททองแต่องค์เดียว เพราะสร้างปราสาทวิหารสมเด็จนั้น”

ปีพุทธศักราช ๒๑๘๑ โปรดให้ตั้งการพระราชพิธีสิบศักราชความในพระราชพงศาวดารว่า

“...ลุศักราช ๑๐๐๐ ปีขาล สัมฤทธิศก สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวตรัสปรึกษาแก่เสนาพฤตมาตย์ราชบุรุษทั้งหลายว่า บัดนี้จุลศักราชถ้วน ๑๐๐๐ ปี กาลกลียุคจะบังเกิดไป ภายหน้าทั่วประเทศ ธานีน้อยใหญ่เป็นอันมาก เราคิดจะเสียดบารมีสิบศักราช บัดนี้ขาลสัมฤทธิศก จะเอากันเป็นสัมฤทธิศก ขึ้นดิถีวารจันทร์เถลิงศก ให้กรุงประเทศธานีนิคมชนบททั้งปวงเป็นสุขไพศาลสมบูรณ์...”

พระราชพิธีสิบศักราชนี้ จะกล่าวรายละเอียดต่อไปข้างหน้า

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองสวรรคตเมื่อปีพุทธศักราช ๒๑๘๘ ณ พระที่นั่งเบญจรัตน์ เสด็จอยู่ในราชสมบัติ ๒๕ ปี ตลอดรัชสมัยของพระองค์

“...เรื่องพระเดชาานุภาพ พระบรมโพธิสมภาร สมณพราหมณาจารย์แลไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินเสมาเป็นสุขสมบูรณ์ทั่วหน้า...”

คุณค่าทางประวัติศาสตร์
จาก
คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติ
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชญ์ทอง

วรรณกรรมที่ประพันธ์ขึ้นเพื่อเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์หรือสตุติบุคคลสำคัญผู้ใดผู้หนึ่งนั้นย่อมต้องมีเนื้อหาเกี่ยวข้องกับประวัติและผลงานของผู้ที่ได้รับการสตุติ รวมถึงเรื่องราวหรือเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในสมัยนั้น ๆ

ในวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติที่มีลักษณะเป็นร้อยกรองหรือกวีนิพนธ์ ผู้แต่งย่อมต้องสอดแทรกความคิดและจินตนาการของตนเองไว้ในรูปของโวหารแบบต่าง ๆ ซึ่งอาจมีทั้งการเปรียบเทียบ การอ้างในสิ่งที่ไม่เห็นความเป็นจริง และการใช้สัญลักษณ์ ดังนั้นผู้ที่ศึกษาวรรณกรรมประเภทนี้จึงควรพิจารณาใช้ดุลพินิจอย่างรอบคอบว่าส่วนใดเป็นกวีโวหาร ส่วนใดเป็นความจริง

คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราชญ์ทอง นับเป็นเอกสารชิ้นต้นที่น่าความกระจำงมาสู่การศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีในสมัยนั้นได้ส่วนหนึ่ง โดยเฉพาะเกี่ยวกับพระราชประวัติซึ่งในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯระบุว่า สมเด็จพระเจ้าปราชญ์ทองทรงเชื่อว่า พระองค์คือพระโพธิสัตว์ และจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑๐ ในอนาคต ตามเรื่องราวในคัมภีร์อนาคตวงศ์ ประเด็นดังกล่าวนี้ไม่เคยปรากฏในเอกสารใดมาก่อนพระราชกรณียกิจหลายประการ เช่น พระราชพิธีอินทราภิเษก พระราชพิธีลบกษัตริราชพระราชพิธีออกสนาม ฯลฯ ล้วนปรากฏรายละเอียดอยู่ในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ

เนื้อหาคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ เริ่มต้นด้วยบทนมัสการพระรัตนตรัย แล้วกล่าวถึงสมเด็จพระเจ้าปราชญ์ทองว่า ทรงเป็นพระโพธิสัตว์อยู่บนสวรรค์ ครั้นล่วงเข้าสู่กลียุค พระพุทธศาสนาถูกเบียดเบียน เศร้าหมอง พระอินทร์ และทวยเทพทั้งหลาย จึงประชุมพร้อมกันอัญเชิญให้เสด็จจุติลงมาเป็นพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาเพื่อรักษาพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองคงอยู่ตราบ ๕,๐๐๐ ปี

เชิญเจ้ากูเสด็จไปเนียร- ทุกข์ศาสน์จงเสถียร-
ภาพห้าพันปี
วรสมณภูวนาณโมลี รับคำโกสิย์
บดินทรเสด็จลีลา
เจียรจากไอศวรรย์ลงมา ครอบครองอยุธยา
บูรินทรอินทรพิศาล

สมเด็จพระเจ้าปราชญ์ทองกับเรื่องราวในคัมภีร์อนาคตวงศ์

เนื้อหาในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ ตอนที่กล่าวถึงมูลเหตุที่จะตั้งพระราชพิธีลบกษัตริราชเมื่อจุลศักราช ๑๐๐๐ นั้นอ้างว่าเป็นไปตามพุทธทำนายว่า พระโพธิสัตว์ (คือสมเด็จพระเจ้าปราชญ์ทอง) จะจุติลงมาเป็นพระมหากษัตริย์และลบกษัตริราช เพื่อความร่มเย็นเป็นสุขของมวลมนุษย์ ทั้งยังระบุว่า สมเด็จพระเจ้าปราชญ์ทองเคยเสวยพระชาติเป็นช้างป่าลิไลยก์ในครั้งพุทธกาลซึ่งได้รับพุทธพยากรณ์จากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบันว่า ช้างป่าลิไลยก์จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑๐ ในกาลภายหน้า

วรพุทธพยาเทศธรรม์ แก่ลั้งกล่าวโดยบรรพ์
 นิยมพระคาถา
 ว่าปิ่นเกล้าเจ้าทวารว สรรเพชญ์ลัภยา
 อนาคตโทษศพุทธ
 เป็นอาทิพระเมตโดยอุด ตมอวสานสุด
 กุญชรป่าลีไลยก์
 ล้าทศวรพุทธพิสัย วรโพธิเมตโดย
 ก็จากพิมานแมนผจง
 อุบัติในชาติติโยวงศ์ เป็นราชาขง
 พระยศเลื่องภุปรา-
 กฎในพระนครทวารว ล้าจักรพรรดา
 ธิราชเรื่องฤทธิไกร

“อนาคตโทษศพุทธ” อันหมายถึงพระพุทธเจ้าองค์ที่ ๑๐ ซึ่งเชื่อว่าจะอุบัติขึ้นในกาลอนาคตนั้นมีรายละเอียดอยู่ใน “คัมภีร์อนาคตวงศ์” เนื้อหาของคัมภีร์นี้กล่าวถึง “ทลโพธิสัตตูปัตติกา” หรือการอุบัติของพระโพธิสัตว์ทั้ง ๑๐ องค์ ซึ่งจะได้ตรัสรู้ธรรมเป็นพระพุทธเจ้าต่อจากพระพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน โดยมีพระศรีอาริยเมตไตรยเป็นลำดับที่ ๑ คัมภีร์นี้กล่าวถึงพระพุทธเจ้าในอนาคตทั้ง ๑๐ องค์เรียงตามลำดับและบอกต้นไม้อันเป็นที่ตรัสรู้ด้วย คือ

๑. พระเมตไตรยพุทธเจ้า	หรือพระศรีอาริยเมตไตรย
ต้นบุณฑาคเป็นไม้ตรัสรู้
๒. พระรามพุทธเจ้า	ต้นจันทน์เป็นไม้ตรัสรู้
๓. พระธรรมราชพุทธเจ้า	ต้นกาคะทิงเป็นไม้ตรัสรู้
๔. พระธรรมสามิพุทธเจ้า	ต้นสาละเป็นไม้ตรัสรู้
๕. พระนารทพุทธเจ้า	ต้นจันทน์เป็นไม้ตรัสรู้
๖. พระรังสีมุนีพุทธเจ้า	ต้นจัมปาเป็นไม้ตรัสรู้
๗. พระเทวาเทวพุทธเจ้า	ต้นจัมปาเป็นไม้ตรัสรู้
๘. พระนรสีหพุทธเจ้า	ต้นแคฝอยเป็นไม้ตรัสรู้
๙. พระติสสพุทธเจ้า	ต้นไทรเป็นไม้ตรัสรู้
๑๐. พระสมังคผลพุทธเจ้า	ต้นบุณฑาคเป็นไม้ตรัสรู้ (บางแห่งว่าต้นกาคะทิง)

บุคคลที่จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าหรือเป็นพระโพธิสัตว์นั้นจะต้องประกอบด้วยสมบัติ ๘ ประการ
 ได้แก่

๑. เกิดเป็นมนุษย์
๒. เป็นเพศบุรุษ
๓. ประกอบด้วยติกเหตุกเหตุ คือไม่โลภ ไม่โกรธ ไม่หลง
๔. ได้พบพระพุทธเจ้า
๕. ได้บรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนา
๖. ได้อภิญญา ๖ และสมาบัติ ๘

๗. ได้สละชีวิตเป็นทาน

๘. แน่วแน่ต่อการปฏิบัติธรรม

คัมภีร์อนาคตวงศ์กล่าวถึงปฐมเหตุที่พระพุทธเจ้า (องค์ปัจจุบัน) จะแสดงเรื่องราวของพระพุทธเจ้าทั้ง ๑๐ องค์ในอนาคตไว้ดังนี้

“...ในวันหนึ่งพระสารีบุตรเถระ กราบทูลพระศาสดาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ พระอริยชาติจะได้เป็นพระอริยมุตไตรยพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐในภพทุกภพนี้หรือในภพอื่น พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนสารีบุตร...ในอนาคตพระพุทธเจ้า ๑๐ องค์จักเสด็จอุบัติ...”

คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ อ้างถึงเรื่องราวในครั้งพุทธกาลสอดคล้องกับอนาคตวงศ์ว่า ขณะที่พระพุทธองค์ประทับอยู่พร้อมหมู่สงฆ์สาวกนั้น ได้ทรงตอบคำถาม (เรื่องพระพุทธเจ้าในอนาคต) ตามรายละเอียด ที่มีอยู่ในคัมภีร์ตรีปัญญาทั้งยังทรงมีพุทธทำนายว่ากษัตริย์กรุงศรีอยุธยา(พระโพธิสัตว์)จักได้ประกอบพระราชพิธีลบล้างคราษ

เสนาบดีรับ	พระโองการจักรี
ทูลแถลงคดีมี	นยนิตติเบาราน
ปางพระบรมสรร-	เพชญพุทธยอดญาณ
นิพนธภาคยพาร	โดยสังเขปคาถา
เมื่อแต่งพระชาดก	ศราพกเหลือตรา
สังวรณนากา-	รกธรรมมากมี
พระองค์เป็นลัก-	กวาบรวาที
ถามอรรถคามภีร์	อุปไมยปมาโฉน
พระองค์เป็นบ-	รวาที่จำเลยไป
โดยอรรถบรโย	ตรีปัญญาจกคาถา
ยังมีบรมวงศ์	สุรกระษัตริย์กระษัตรา
จักได้ประกอบทวา	ทศมาสราสี

ความในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ อีกตอนหนึ่งว่า

จักได้ลบล้างคราษ	ตามพุทโธวาท
สุดเสด็จบังชูร	
องค์สรรเพชญพุทธางกูร	เสด็จมาค้าหนูน
บรมพุทธศาสนา	
ปางนั้นปิ่นเกล้าอยุธยา	ได้สดับสารา
นุสารแย้มยิ้มสวร	
โดยท่านกล่าวมานี้ควร	บ มิได้แผกผวน
ในตรีปัญญาจกคาถา	

คัมภีร์ตรีปัญญาจกที่กล่าวถึงในที่นี้อาจหมายถึง “อรรถกถาอนาคตวงศ์” ซึ่งเป็นคัมภีร์อธิบายขยายความเนื้อหาในคัมภีร์อนาคตวงศ์อีกชั้นหนึ่ง และหากเป็นเช่นนั้นคัมภีร์อนาคตวงศ์น่าจะมีในประเทศไทยมาก่อนรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง และนับเป็นคัมภีร์หนึ่งที่รู้จักกันแพร่หลาย

ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ปรากฏชื่อคัมภีร์อนาคตวงศ์ในศุภอักษรอัครมหาเสนาบดีไทย มีไปถึงอัครมหาเสนาบดีลังกา ในคราวประดิษฐานสงฆ์สยามวงศ์ ณ ลังกาทวีปเมื่อพุทธศักราช ๒๒๙๙ ศุภอักษรดังกล่าวระบุชื่อคัมภีร์ต่าง ๆ ที่ราชสำนักสยามส่งไปยังลังกาพร้อมกับสมณทูต มีคัมภีร์พุทธศาสนา ๙๓ คัมภีร์ และในจำนวนนั้นมีคัมภีร์อนาคตวงศ์และอรรถกถาอนาคตวงศ์รวมอยู่ด้วย

คัมภีร์อนาคตวงศ์ กัณฑ์ที่ ๕ มีข้อความกล่าวถึงพระพุทธเจ้าที่จะอุบัติเป็นองค์ที่ ๑๐ ว่า

“...ในลำดับนั้น อันว่าช้างปาลีไลยหัตถิตัวนั้น ก็เป็นพระโพธิสัตว์ สร้างบารมีมาเป็นอันมาก จักได้ตรัสเป็นสมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงพระนามชื่อว่าพระสุเมงคลในอนาคต พระสุเมงคล ทศพลญาณเจ้านั้น มีพระองค์สูงได้ ๖๐ ศอก พระชนมายุยืนประมาณแสนปี กำหนดไม้กาะทิงเป็นพระศรีมหาโพธิ ประดับด้วยพระพุทธรศมีรุ่งเรือง...”

สมเด็จพระเจ้าปราสาททองไม่ทรงปฏิเสธว่า พระองค์คือพระโพธิสัตว์ ดังความในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ ตอนทรงบริจาคตานหลังพระราชพิธีลบศักราช

	เมื่อนั้นพระบาท
ธรรรมมิกกราช	ปิ่นภพไอศูรย์
ลบลจลศักราช	โดยธรรมบ้นชुर
หน่อพุทธารงกูร	รำพึงไปมา
	ว่าหน่อสรรรเพชญ์
แต่ก่อนยอมเสด็จ	ยังทานศาลา
ทานแก่พณิก	ยาจกอันมา
ทั่วทศพิศา	พิภพเขตชั้นขันธ์

คำว่า “หน่อพุทธารงกูร” และ “หน่อสรรรเพชญ์” นั้นมีความหมายว่า หน่อเนื้อพระพุทธเจ้าผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้า ซึ่งคือพระโพธิสัตว์นั่นเอง ความอีกตอนหนึ่งกล่าวถึง “พุทธประเวณี แลการออกสนาม” ระบุอย่างชัดเจนว่า สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงพระราชดำริถึงกรณีภารกิจของพระโพธิสัตว์แต่ปางก่อนว่ามุ่งสร้างบารมี อุทิศร่างกาย เลือดเนื้อและชีวิตเพื่อหวังอานิสงส์ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

เมื่อนั้นเกล้าเจ้าอยุธยา	ศุภจิตรนวรา-
เมศวจินดา	รำพึงชวน
ว่าหน่อสมโพธิแต่ก่อนกล	บพิตรบรมชวน
ขวยยะวนสร้าง	พระสมภาร
บ มิได้คิดขันธสันดาร	หฤถนยก็ผลาญ
กายทำทาน	บ รู้สุด
ขวกเนตรเฉทฉินท์ศิโรอด-	ตมเศียร ณ วิสุทธิ
สศคือดวงบุษ-	ปมาลัย

บัดนี้ผู้ล่วงบวรใน	พุทธวงศ ฦ พิสัย
โพธิบำเพ็ญไฉน	บุราณมา
กูจักทำตามพุทธโธวา	คิกอุตมวรา
สุดศิโวงกา-	รยเสถียรสถิต
เป็นปัจฉิมมาวาจภาสิต	ติภววิภวสถิต
เป็นจิริงนิต	ยเบารา
กูจักจ่ายทรัพย์นนา	สตสตก ฦ มหา
ทานแก่ทวิชา	แลยจาก

การที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงกระทำให้ภาพของพระองค์เป็นพระโพธิสัตว์นั้นนับเป็นกุศโลบายอันชาญฉลาด มีผลทางการเมืองการปกครองของพระองค์ด้วยการตอกย้ำความศรัทธาในหมู่อาณาประชาราษฎร์ให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อความมั่นคงในสถานภาพของพระองค์และราชบัลลังก์นั่นเอง

คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ กล่าวว่าสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ทรงมีความรู้แตกฉานในพระเวทและศาสตร์ต่าง ๆ อย่างยิ่ง การที่จะให้ราษฎรศรัทธาในพระองค์นั้น พระองค์จะต้องทรงมีศรัทธาเป็นตัวอย่างก่อน ดังจะเห็นได้จากการที่ทรงสร้างวัดวาอาราม พระพุทธรูป รวมถึงการที่ได้ทรงสร้างพระวิหารหลังหนึ่งในวัดพระศรีสรรเพชญ์

พระองค์ทรงเวทเวทางค์	สารศาสตร์คุณางค์
คุโณตโมรธรรม	
ทรงโหราพยากรณ์	รู้เวทศิว่า
ศิวายศิวาอาคม	
เป็นที่พำนักแก่สมณณ์	ด้วยเดชบรม
บพิตรโปรดปรานี	
เสด็จสร้างวรคันธกุฎี	ชินรูปรังสี
สุพรรณพรายฉายฉาน	
แล้วสร้างวรพุทธวิหาร	ในอวาสสถาน
บรมศรีสรรเพชญ์	

นอกจากนี้ยังมีพระบรมราชโองการให้ข้าราชการบริพารทั้งปวงสร้างพระพุทธรูป และพระวิหารถวายเป็นพุทธบูชา บนพื้นฐานของความเชื่อความศรัทธาของราษฎรว่า พระองค์คือพระโพธิสัตว์ที่อุบัติมาเพื่อทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา

มีโองการแก่เสนา
มโนหฤทัยไสศานต์
จักให้ทั้งหลายประดิษฐาน วรพุทธวิหาร
ละคนละคนทุกคน

พระราชพิธีลบศักราช

การลบศักราช คือ การยกเลิกหรือเปลี่ยนปีศักราชที่ใช้อยู่แต่เดิมแล้วกำหนดให้ใช้ศักราชที่ตั้งขึ้นใหม่ ลักษณะดังกล่าวเป็นการประกาศพระบรมเดชาานุภาพของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงทำพิธีลบศักราชว่าทรงมีพระราชกฤษฎีกาบริหารเหนือกว่ากษัตริย์พระองค์อื่น

มูลเหตุของการลบศักราชในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น บอกไว้ในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ ว่า ทรงมีพระราชประสงค์จะให้พระเกียรติยศปรากฏอยู่ในโลก โดยแต่เดิมเมื่อครั้งกฤตยุกและทวารวยุคนั้น ลัทธิทั้งหลายตั้งมั่นอยู่ในศีลธรรม ครั้นถึงกสิยुकคือยุคปัจจุบัน ปราศจากพระอรหันต์ขึ้นมาสพที่จะสืบทอดหลักธรรมของพระพุทธเจ้า บัดนี้ (จุล) ศักราชล่วงมาได้ถึง ๑๐๐๐ แล้ว

ตรัสถามเป็นปริศนา	คือสุธามาโสรจสรง
สิ่งใดจะคงตรง	ยศไว้ในโลกา
สิ่งใดจะเป็นพำ-	นักแก่อาดมอาดมา
สิ่งใดจะเป็นกา-	รกรรมธำรงทรง
เดิมเมื่อกฤตาทวา-	บรมคคคงตรง
สप्तธำรง	ทศพิธธรรมา
บัดนี้ก็มาถึง	กสิยุคคกัลปา
สิ้นสุดขึ้นมาอา-	สยพที่สี่ธรรม
บัดนี้มาลบศก-	กราชจบคัมบพัน
เราคิดจะทำฉัน	ใดจะชอบประเวณี

จะเห็นว่าข้อความนี้อ้างถึงทวารวยุคนั้นเป็นยุคที่พระนารายณ์อวตารเป็นพระกฤษณะ นำความร่มเย็นเป็นสุขมาสู่มวลมนุษย์ตามที่กล่าวในคัมภีร์ปุราณะซึ่งเป็นที่มาของเรื่องพระอนิรุทธในอนิรุทธคำฉันท์และการที่สมเด็จพระเจ้าปราสาททองทรงลบศักราชก็เพื่อแก้กสิยุคให้กลับเป็นทวารวยุคอีกครั้งหนึ่ง ประเด็นนี้จึงเป็นเหตุผลสนับสนุนว่าพระมหาราชครูแต่งเรื่องอนิรุทธคำฉันท์เฉลิมพระเกียรติสมเด็จพระเจ้าปราสาททองมีน้ำหนักยิ่งขึ้น

หนังสือพงศาวดารโยนก ของพระยาพระชาภิจักรจักร (แช่ม บุนนาค) กล่าวถึงการลบศักราชในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า

“...ในสมัยกรุงทวารวดีศรีอยุธยา จุลศักราชครบ ๑๐๐๐ ในปีชกาลเป็นสัมฤทธิศก สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวปราสาททองตั้งพระราชพิธีลบศักราชกาลสัมฤทธิศกเสีย เพราะปีชกาลเป็นปีต้นของศักราชกาลสิยุคจึงเปลี่ยนเอาปีกุนเป็นสัมฤทธิศกคือถอยหลังขึ้นไปอีก ๒ ปี เอาปี ๙๙๘ เป็น ๑๐๐๐ ถ้วน เพื่อแก้กาลสิยุคให้เป็นทวารวายุค...”

ศักราชกสิยุค หรือที่ในพงศาวดารโยนกเรียกว่าศักราชกาลสิยุคนั้น ตั้งขึ้นก่อนพุทธกาล ๒๕๕๕ ปี ใช้สำหรับการคำนวณ วัน เดือน ปี และเวลาโดยถือเอาการโคจรของ ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ ดวงดาวต่าง ๆ และโลกเป็นเกณฑ์ ตามคัมภีร์พราหมณ์แบ่งยุคต่าง ๆ ออกเป็น ๔ ยุค คือ

๑. กฤตยुक ประกอบด้วยคุณความดี ๔ ส่วน
๒. ไตรตายุค ประกอบด้วยคุณความดี ๓ ส่วน ความไม่ดี ๑ ส่วน

๓. ทวาบรยุค ประกอบด้วยความดีและความไม่ดีอย่างละ ๒ ส่วนเท่ากัน

๔. กลียุค ประกอบด้วยความดี ๑ ส่วน ความไม่ดี ๓ ส่วน

“...ถ้าจะรู้อายุกาลียุค ท่านจะตั้ง ๗๒๐๐ ปีคือ ๑ เหา ๖๐ คุณ เป็นอายุกลียุค ๔๓๒,๐๐๐ ปี... ในจำนวนปีแห่งยุคมีเกณฑ์แบ่งเป็นปริวรรตละ ๕,๐๐๐ ปี เกณฑ์จักร ๕,๐๐๐ ปีนี้จึงเกี่ยวเอามาใช้เป็นกำหนดในพุทธศาสนายุคกาล ๕,๐๐๐ พระวัสสา นับแต่ปีพุทธปรินิพพานเป็นต้นมา...”

คำฉันทสรรเสริญพระเกียรติฯ อ้างพุทธพยากรณ์ตามคัมภีร์ตรีปัญญาจากว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงศรีอยุธยาจะเป็นผู้ประกอบพระราชพิธีลบลัทธิราช เปลี่ยนปีชกาลสัมฤทธิศกเป็นปีกุนเอกศก และวันเถลิงศกหรือวันขึ้นปีใหม่ เป็นวันจันทร์ขึ้น ๑ ค่ำเดือน ๕

ยังมีบรมวงศ์	สุรกระษัตริย์กระษัตรา
จักได้ประกอบทวา-	ทศมาสราศี
โดยนัยบัญชา	สัมเรทเสร์จธศกปี
ขลาศกสำเร็จมี	ก็จะสฤทธิเป็นกุน
จะตกจะแต่งม-	คลการยมากมุล
ขลาสฤทธิเป็นกุน	แลจะขึ้นเป็นเอกศก
ตั้งปถมาเจตร	โดยพยาเทศบัญชา
วันขึ้นเป็นเอกศก	ดิถีวารจันทา

ความในพระราชพงศาวดาร กล่าวว่า มีพระบรมราชโองการให้ตั้งมณฑลพระราชพิธีบริเวณสนามหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์แต่ในคำฉันทสรรเสริญพระเกียรติฯ ว่าให้ตั้งพระราชพิธีที่สนามหน้าพระที่นั่งศรียาศธรมหาพิมาณบรรยงก์ และมีการเปลี่ยนนามพระที่นั่งเป็นจักรวรรดิไพชยนต์ ตามที่ทรงอ้างถึงพระสุบินและประกอบการพระราชพิธีอินทราภิเษกพร้อมกับพระราชพิธีลบลัทธิราชพร้อมกันในคราวเดียว

	ว่าให้ตั้งจักร
พยุห์โดยลักษณะ	โดยเลศอันมี
คือสุรปราสาท	ในหน้าฉานคลี
โดยคิดผิดมี	แต่ก่อนทอนหลง
	ด้วยได้พระนาม-
มกรมาตาม	กัมพูขประสงค์
ให้ชื่อศรียศ-	โสธรบรรยงก์
จึงเทพาลง	บอกเป็นปริศนา
	บั้นหาว่านั่น
เราคิดเป็นมัน	เป็นแมนนักหนา
นั่นคือจักรวรรดิ	ไพชยนต์มหา
ซึ่งเทวปริศนา	บอกเราเข้าใจ

เมื่อเปลี่ยนนามพระที่นั่งแล้วจึงประกอบพระราชพิธีลบลัทธิราชทำเป็นเขาพระสุเมรุ ประดิษฐานรูปพระอินทร์เป็นประธานมีเขาสัตตบริภันท์ล้อมรอบ พร้อมด้วยรูปทวยเทพ อสุร ทานพ นักสิทธิ์วิทยาธร ครุฑ

นาค ฯลฯ “...จึงเอาแผ่นสุวรรณชาติลิขิตด้วยชาตหรรค์คุณเป็นศักราชใหม่บรรทัดหนึ่ง เป็นศักราชเดิม บรรทัดหนึ่ง ใส่พานทองจำหลักสรรพางค์ วางไว้หน้าสมเด็จพระมรินทราธิราช ได้พระมหาเศวตฉัตร ณ เขา พระสุเมรุราช ...พระองค์ก็ถวายอภิวาทพระบรมรัตนตยาธิคุณ... แล้วยกพระกรขวาจับศักราชเดิมนั้นสิ้น เสรีจ...”

พระราชพิธีอินทราภิเษก

พระราชพิธีอินทราภิเษกจัดเป็นพระราชพิธีใหญ่ที่พระมหากษัตริย์ประกาศพระองค์ว่าเป็นราชาธิราช พระราชพิธีนี้เคยทำแต่ในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยรัตนโกสินทร์ยังไม่เคยทำ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงสถาปนาพระนครขึ้นใหม่นั้น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระมหาปราสาทองค์หนึ่งพระราชทานนามว่า **พระที่นั่งอินทราภิเษกมหาปราสาท** เข้าใจว่าคงจะมีพระราชดำริให้ประกอบการพระราชพิธีอินทราภิเษกเหมือนเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาจึงพระราชทานนามพระมหาปราสาทให้พ้องกับชื่อพระราชพิธี แต่พระมหาปราสาทขององค์ดังกล่าวถูกเพลิงไหม้เสียก่อนจึงโปรดฯ ให้สร้าง **พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท**ขึ้นแทน

ความในพระราชพงศาวดาร ฉบับหลวงประเสริฐอักษรนิติ ตอนหนึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ในรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ว่า “ศักราช ๘๕๘ ปีมะโรง (พุทธศักราช ๒๐๓๙) ท่านประพศกการเบญจาทิศ พระองค์ท่าน แลให้เล่นการตีกำบรรพ์”

“**การเบญจาทิศ**” ที่สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดฯให้กระทำในครั้งนั้นหมายถึง **ปัญจราชาภิเษก** อันได้แก่**การราชาภิเษก ๕** อย่างของพระมหากษัตริย์ซึ่งประกอบด้วย

๑. มงคลอินทราภิเษก
๒. มงคลโกศาภิเษก
๓. มงคลปราบดาภิเษก
๔. มงคลราชาภิเษก
๕. มงคลอุภิเษก

อภิเษก มีความหมายว่าการรดน้ำ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชาธิบายคำจำกัดความของ “**อินทราภิเษก**” ไว้ในพระราชนิพนธ์เรื่อง**ปัญจราชาภิเษก**ว่า “อันว่าลักษณะอินทราภิเษกคือสมเด็จพระมรินทราธิราชเอาเครื่องปัญจกฤตภัณฑ์ทั้ง ๕ มาถวาย”

อินทราภิเษกมิได้มีความหมายว่าอภิเษกให้เป็นเสมือนพระอินทร์แต่เป็นการที่พระอินทร์ถวายพระยศให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นเป็นราชาธิราช ได้รับเครื่องราชกกุธภัณฑ์จากพระอินทร์ ดังนั้นเมื่อตั้งการพระราชพิธีนี้จึงต้อง “...กระทำรูปสมเด็จพระมรินทราธิราชสถิตบนยอดเขาพระสุเมรุราชเป็นประธาน...” และ “...ตกแต่งพระที่นั่งบัลลังก์อาสน์อันวิจิตรไว้เบญจราชกกุธภัณฑ์...” ที่กล่าวไว้ในพระราชพงศาวดารตอนสมเด็จพระเจ้าปราสาททองประกอบพระราชพิธีลบศักราชและอินทราภิเษก พระราชพิธีอินทราภิเษกนั้นที่เคยมีมาในรัชกาลก่อน ๆ กระทำเป็นพระราชพิธีเอกเทศ แต่ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองนี้ถือเป็นกรณีพิเศษ พระราชพิธีเสรีจสิ้นพร้อมกับพระราชพิธีลบศักราช ดังในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ มีว่า

ครั้นเสร็จพระราชพิธี	การโดยในตรี
บัญชาพระคาถา	
เถลิงศกขึ้นวารจันทา	เสร็จการอินทรา-
ภิเชกเจ้าจอมกระษัตริย์	
แล้วเป่าสังข์ทักษิณาวัฏ	ถ้วนถึงสามนัด
แลคีตดุริยดนตรี	
จึงฆาตวรอินทเกรี	ดุจไกรสรสี-
หนาพร้อมแข่งขาน	
แล้วลั่นฆ้องชัยในสถาน	เสียงศัพทบันดาล
ดุริยะก้องกาทล	

กมุทมนเทียรบาล กล่าวถึงพระราชพิธีอินทราภิเชกไว้ว่า

“การพระราชพิธีอินทราภิเชกตั้งพระสุเมรุสูงเส้น ๕ วา ในกลางสนามนั้น พระอินทร์
 นั่งบนพระสุเมรุ อธิษณธยุคุณธรรสูงเส้นหนึ่งกรวิกสูง ๑๕ วา เขาไกรลาสสูง ๑๐ วา ฉัตรทอง
 ชั้นใน ฉัตรนาคชั้นกลาง ฉัตรเงินชั้นนอก แลนอกนั้นราชวัดฉัตรเบญจรงค์ ได้ฉัตรรูปเทพดา
 ยืน นอกฉัตรราชวัดรั้วไก่ฉัตรกระดาดรูปยักษ์คนธรรภ รากษษย์ยืนดินพระสุเมรุ รูป
 คชสีห์ราชสีห์ สิงโต กิเลน ยี่งผา ช้าง โค กระบือ แลเสือหมี มีรูปเทพดานั่งทุกเขาไกรลาส
 รูปพระอิศวร เปนเจ้าแล นางอุมาภควดี ยอดพระสุเมรุรูปพระอินทรรูปอยู่กลางพระ
 สุเมรุ รูปพระนารายณ์บันทมสิน ในดินพระสุเมรุขนาด ๗ ศีตะเกี่ยวพระสุเมรุนอกสนามอสุ
 ยินนอกกำแพงโรงร่าระทาดอกไม้ มหาตไทบ่าเรอห์ สมองพระโอบุสตุดำรวจเลกเปนรูปอสุ
 ๑๐๐ มหาดเล็ก เปนเทพดา ๑๐๐ เปนพาลีสุครีพ มหาชมภูแลบริวารพานร ๑๐๓ ชักนาค
 ดิกดำบรรอสุรชักหัวเทพดาชักหาง พานรอยู่ปลายหาง พระสุเมรุเหลี่ยมหนึ่งทอง เหลี่ยม
 หนึ่งนาค เหลี่ยมหนึ่งแก้ว เหลี่ยมหนึ่งเงิน เขายุคนธรรทอง อธิษณธนาถ กรวิกเงิน ไกรลาส
 เงิน รอบสนามข้างนอกตั้งข้างม้าจตุรงพล นา ๑๐,๐๐๐ ใส่ศิรเทศห่มเสื่อนุ่งแพรเคารพ
 นา ๕,๐๐๐ ใส่หมวกทองห่มเสื่อนุ่งแพรจ้าวรวจ นา ๓,๐๐๐ หมวกแพร เทศ ห่มเสื่อ นุ่งแพร
 นา ๒,๔๐๐ ลงมาถึง นา ๑,๒๐๐ ถือดอกไม้งเงินดอกไม้ทองตามตำแหน่ง เข้าดอกดอกไม้
 ถวายบังคม พราหมณาจารย์ โยคีโศคิอาตลตบคิวนั่งในราชวัด วันแรกการอธิภาศในวัน ๒
 ราบอันก่อนวัน ๓ สร้างอันก่อนวัน ๔ จบสมิทวัน ๕ ชัก ดิกดำบรรวัน ๖ ตั้งน้ำสุรามฤตย ๓ ตุ่ม
 ตั้งข้าง ๓ ศิศ ม้าเผือก อุกุกราช ครุทธราชนางดารา หน้าฉาน ตั้งเครื่องสรพยุทศเครื่องข้าง
 แลเชือกบาท หอกไชย ตั้งโตมรของ้าว ชุบน้ำสุรามฤตย เทพดาผู้ดิกดำบรรร้อยรูป
 พระอิศวรพระนารายณ์ พระอินทพระพิศวรรมถือเครื่องสำหรับตามทำเนียมเข้ามาถวายพระ
 พรวันคำรพ ๗ พราหมณาจารย์ถวายพระพรวันคำรพ ๘ ท้าวพญาถวาย วันคำรพ ๙ ถวาย
 ข้างม้าจตุรงค วันคำรพ ๑๐ ถวาย ๑๒ พระคลังวัน ๑๑ ถวายส่วย สัตพิทยากรวัน ๑๒
 ถวายเมือง ๑๓ ถือน้ำสุรามฤตยวัน ๑๔ ยกบ้านนเทพดาวัน ๑๕ ยกวางวันท้าวพญาวัน
 ๑๖ ยกวางวันลูกขุนหมื่นวัน ๑๗ พระราชทานแก่ พราหมณาจารย์วัน ๑๘ ชัดกรรมพฤกษ
 วัน ๑๙ วัน ๒๐ วัน ๒๑ สามวัน ปรายเงินทองสามวัน เล่นการมโหรสพเดือนหนึ่ง ตั้งรูป
 กุมภรณต์ตรงฉานสูงเส้นหนึ่ง มหาดเล็กเปนพานร ลอดออกแต่

ใน หู
ตา
จมูก
ปาก } ครั้นเสร็จการเสด็จด้วยพระราชรถให้ทาน
รอบเมือง จบการอินทราภิเษก”

จะเห็นว่า พระราชพิธีอินทราภิเษกตามที่ปรากฏในกฎมนเทียรบาลนั้นเป็นพระราชพิธีใหญ่ยิ่ง ใช้เวลาเป็นแรมเดือน พระราชพงศาวดารรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองระบุว่า มีพิธีทางพุทธศาสนาเข้าไปเกี่ยวข้องด้วย “...แล้วเชิญพระพุทธปฏิมากร แลพระไตรปิฎกมาตั้งเป็นประธาน นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะ ความวาสีอริยวาสี มาสวดพุทธปริตมหามงคลสูตรอันประเสริฐ...” เนื้อความตอนนี้ตรงกับในคำฉันท์ สรรเสริญพระเกียรติฯ

จึงจะตั้งพุทธมง-	คลสูตรปริต
วรสงฆประสิทธิ์	ชยมนตรมณี
แล้วก็ชুমวรวา-	จรีเยนทรธิบัติ
คุณคามวิธี	อธิภาศก์โหม

นอกจากนี้ความในพระราชพงศาวดารยังบอกรายละเอียดของการจัดพิธีมณฑลซึ่งสอดคล้องกับในคำฉันท์ สรรเสริญพระเกียรติฯ เช่นการตั้งรูปช้างอัฐคชในทิศทั้ง ๘ กล่าวคือ ทิศบูรพาไว้รูปเศวตถุญชรสีขาวยุติสุทธี ทิศอาคเนย์ไว้รูปโรมหัสตินทร์ สีพระเพลิง ทิศทักษิณไว้รูปรัตนหัสตินทร์ สีแก้วมุกดา ทิศหริตไว้รูปอัญชัน คเชนทร สีนิลบล ทิศประจิมไว้รูปโกมุทถุญชร สีแก้วไพฑูรย์ ทิศพายัพไว้รูปนิลคเชนทร สีแก้วอินทนิล ทิศอุดรไว้รูปตามพญูญชร สีทองแดง ทิศอีสานไว้รูปเศวตคชาธาร สีขาวผ่อง (ในพระราชพงศาวดารกล่าวต่างออกไปว่าไว้รูปसारโหมหัสตินทร์ สีเขียว)

สถานภาพของพระมหากษัตริย์ซึ่งทรงปกครองแผ่นดินโดย “อเนกชนนิกรสโสมรสสมมุติ” นั้นยังมีได้ อยู่ในฐานะเทวราชา ดังนั้นจึงต้องประกอบพระราชพิธีอินทราภิเษกเป็น “อเนกเทพนิกรสโสมรสสมมุติ” อันมีพระอินทร์เป็นประธานถวายเครื่องเบญจราชาภักดิ์เพื่อความ เป็นเทวราชาที่สมบูรณ์แบบ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งพระราชพิธีอินทราภิเษกกระทำขึ้นเพื่อให้พระมหากษัตริย์พระองค์นั้นอยู่ในฐานะสมมุติเทวราชานั้นเอง การที่พระอินทร์จะแต่งตั้งพระมหากษัตริย์ให้เป็นพระจักรพรรดิราชาธิราช หรือพระสมมุติเทวราชนั้นต้องทำพิธีที่เขาพระสุเมรุอันเป็นหลักของจักรวาล จึงต้องมีการจำลองจักรวาลมีเขาพระสุเมรุ เขาไกรลาส เขาสัตตบริภัณฑ์ อสูร เทวดา ทานพ วิทยาธร คนธรรพ์ ฯลฯ ดังในคำฉันท์ สรรเสริญพระเกียรติฯ

	ตั้งเมรุไกลาส
ศิขรอาสาสน์	พิมลฉายฉัน
ไว้ฤษีสิทธิ์	วิทยาธรธรรพ์
ทานพสุบรรณ	ยักษานาคินทร์
	ฯลฯ

	ไว้เบญจกกุธ
พิไชยอาวุธ	ในสุรพิมาน
เกापิลตำมอ	มาลัยสังวาล
สรรพภูษากาญจน์	สร้อยสอดกคุณทล

รายละเอียดการตั้งมณฑลพระราชพิธีอินทราภิเษกดูได้จากพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ตอนตั้งพระราชพิธีลบลศกราชในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งเนื้อหาส่วนใหญ่พ้องกับคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ

เมื่อพระราชครูพราหมณ์ทำพิธีดังกล่าว คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ กล่าวสดุดีสมเด็จพระเจ้าปราสาททองว่า

เทพอารักษ์เหลือหลาย	ชุมชอมกันถวาย
ประนมบังคมกราบกราน	
บ้างเด็ดดอกดวงพวงมาลัย	กรองเป็นสร้อยसार
กนกนาภรณ์พรรณ	
บ้างปรายรายลงแต่สวรรค	กัมเกล้าโอนอัญ
ชลิตเหนือศีรสาร	
บ้างร้องส้องสาธุการ	สรรเสริญสมภาร
มกุฎเกล้าอยุธยา	

การที่เพชฌดา “กัมเกล้าโอนอัญชลิต” สมเด็จพระเจ้าปราสาททองนั้น เป็นสิ่งที่แสดงว่า เมื่อเสร็จการพระราชพิธีแล้วพระองค์คือเทวราชา ขณะเดียวกันพระองค์อยู่ในสถานะของพระโพธิสัตว์ด้วยดังจะเห็นได้จากความที่ทรงอธิษฐานเมื่อพระราชทานทานรอบพระนคร

	ทานอันเราให้
จงเป็นปัจจัย	แก่มารคนฤพาน
จงคงได้ตรัส	เป็นพระวราญาณ
โปรดสัตว์สงสาร	พิภพมณฑล

ฯลฯ

	เสด็จออกนอกทวาร
ไพชยนต์ปราการ	หยุดสารยินยัน
เรียกเอาพานทอง	จำหลักลายวรรณ
ทอดพระกรพลัน	หยิบปรายโปรยลง

ฯลฯ

	เสด็จรอบพระนคร
หยุดยั้งกุญชร	ทุกพฤษาสนธิ
ทานแก่พณิก	ยาจกโจษจน
รอบทั้งมณฑล	พิภพเขตขันธุ์

การพระราชทานทานรอบพระนครครั้งนี้ โปรดฯให้ตั้งต้นกัมพฤษ์รอบกำแพงพระนคร ห่างกัน ๑๐ วา ต่อ ๑ ต้น นับเป็นการเฉลิมฉลองครั้งยิ่งใหญ่ในประวัติศาสตร์กรุงศรีอยุธยา

	แล้วตั้งราชวัติ
ลวดลายธงฉัตร	เสร็จสรรพนับพัน

ไว้ต้นกำมพฤกษ์ สิบวาต่อกัน
 รายรอบขอบซุ้ม สีม่าปรากการ

รายละเอียดของพระราชพิธีอินทราภิเษก ปรากฏที่ฉากลายรดน้ำในพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาท ซึ่งบัดนี้เก็บรักษาอยู่ที่พิพิธภัณฑวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง ฉากลายรดน้ำดังกล่าวเขียนเป็นเรื่องพระราชพิธีอินทราภิเษก ตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จพระราชพิธี พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร ทรงสันนิษฐานว่าฉากบานกลางน่าจะเขียนขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ พร้อมกับการสถาปนาพระที่นั่งอินทราภิเษกมหาปราสาท ส่วนฉากบานริมซ้ายและริมขวาเป็นฝีมือช่างสมัยรัชกาลที่ ๔

พระราชพิธีออกสนาม

หลังจากพระราชพิธีปลงศักราชและพระราชพิธีอินทราภิเษกซึ่งกระทำเสร็จสิ้นในวัน “ปกมาเจตร...ดิถีวารจันทา” คือวันจันทร์ขึ้น ๑ ค่ำ เดือน ๕ จุลศักราช ๑๐๐๐ (พุทธศักราช ๒๑๘๑) แล้ว สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง มีพระราชดำริ “พุทธประเวณี” กระทำตามอย่างพระโพธิสัตว์ในอดีต ด้วยการบริจาค “สัตตสทกมหาทาน” อันเป็นการบริจาคตาน ๗ สิ่ง สิ่งละ ๑๐๐ (มิใช่สิ่งละ ๗๐๐ อย่างที่กล่าวในเรื่องมหาเวสสันดรชาดก)

ช่างร้อยช้อยทาสทากร สัตร์ตันนกน
 ทานแก่พนิพก อันโทหล
 ผ้าผ่อนท่อนพัสดุโจษจน อย่าคิดจิตจะชวน-
 ขวายจะเอาตน ให้พันภพ

การพระราชทานสัตตสทกมหาทานในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง จัดให้มีขึ้นคราวเดียวกับพระราชพิธีออกสนาม สันนิษฐานว่าพระราชพิธีดังกล่าวจะจัดขึ้นในปีจุลศักราช ๑๐๐๒ (พุทธศักราช ๒๑๘๓) เนื่องจากท้ายพระราชพิธีออกสนามที่กล่าวไว้ในคำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติฯ ระบุว่า มีการเบิกราชทูตลาวเข้าเฝ้าด้วย

เสร็จบอกแขกเมืองเข้ามา อางวะหงสา
 สระพรั่งแลนั่งอิงอุต
 เมืองศรีสัตตนาคนหุต เนาสถานเดียวสุด
 พหุกถาปราศัย

ความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา กล่าวว่า “...ครั้นศักราช ๑๐๐๒ ปีมะโรง โทศก พระเจ้ากรุงอังวะแต่งทูตานุทูตจาทูลพระราชสาสน์มา...” คณะราชทูตดังกล่าวนำพระราชสาสน์ของพระเจ้ากรุงอังวะตอบพระราชสาสน์สมเด็จพระเจ้าปราสาททองซึ่งทรงชักชวนให้พม่าใช้ศักราชใหม่ที่พระองค์ทรงลบเมื่อพุทธศักราช ๒๑๘๑

พระราชพิธีออกสนามถือเป็นพระราชพิธีใหญ่ ในกฎมนเทียรบาลเรียกว่า “ออกสนามใหญ่” กำหนดทำในเดือน ๕ ขึ้น ๕ ค่ำ “...ตั้งพลพยุห์ ดาบตั้ง เขนเสโลห์ หอก ทวน ปืนไฟ นำไม้ ธนู...” ในพระราชพิธีประกอบด้วยการละเล่นต่าง ๆ เช่น ฟันดาบ ไม้สูง หม่งครุ่ม ฯลฯ หน้าพระที่นั่ง

“...เมื่อแรกเสด็จออก พ่อช้าง รันทะวะวชน กระบือชน ชุมพาชน ช้างชน คนชน พรบไก่ คลีขงโคน ปล้ำมวย ตีตั้งพื้นแย่งเชิง วางเล่นกลคลีม้า...เรียกม้าพ่อช้าง ระเบงซ้ายขวา รำดาบซ้ายขวาระบำออกหม่งครุ่ม พันพานนำหม่ง ครุ่มหน้ากลองตีไม้ฟุงหอก เล่นแพนยิง ธนูปลายไม้ลอดบ่วง ไต่เชือกหนัง ตีหริทีกเกล้า ยกช้างเลี้ยงหม่งครุ่ม ชแม่แล้วคลีขงโคน ถ้ามีแขกเมืองเฝ้าแลเสด็จทรงคลีม้าใช้...”

พระราชพิธีออกสนามใหญ่ในสมัยกรุงศรีอยุธยาคงมิได้จัดบ่อยครั้งนัก ในคำฉันท์สรรเสริญ พระเกียรติฯ จึงกล่าวว่า

เมื่อนั้นเอิกเกริกวุ่นวาย	เลื่องทุกกาย
ประเทศสบสีมา	
ว่าป็นเกล้าเจ้าอยุธยา	กอบปรการมหา
พิธีพิธานออกสนาม	
บุญเรามีมาเหลือหลาม	เห็นการออกสนาม
ก็เกิดเป็นภพตาหุ	

สุจิตต์ วงษ์เทศ ให้ความเห็นเกี่ยวกับพระราชพิธีออกสนามไว้ในหนังสือ “เรื่องรำทำเพลง : ดนตรีและ นาฏศิลป์ชาวสยาม” ว่า

“...นับเป็นพระราชพิธีสำคัญที่สุดของแคว้นหรืออาณาจักรเพราะเป็นพิธีกรรมเฉลิมฉลองการเก็บเกี่ยวพืชผลไร่นา ในปีที่ผ่านมา และขอล้างสิริมงคลให้ผืนแผ่นดินท้องไร่นาท้องนาที่จะต้องทำใหม่ในเดือนต่อ ๆ ไป อันจะส่งผลให้เกิดความมั่งคั่งและความมั่นคงแก่บ้านเมือง ...”

การละเล่นต่าง ๆ ในพระราชพิธีออกสนามซึ่งกษัตริย์ราชบาลเรียกว่า “สรรพยุทธ์ สรรพศิวา” อันได้แก่ โขน หม่งครุ่ม ฟ้อนรำ ระเบ็ง ระเบง และ พันดาบ ซี่ม้อล่อแพน ฯลฯ ความในคำฉันท์สรรเสริญ พระเกียรติฯ มีว่า

โรงโขนโรงรำซ้ายขวา	โมงครุ่มผาลา
ระเบ็งระเบงรำขยัน	
ลอดบ่วงหน่วงดาวยีนยัน	ปลายไม้ผัดผัน
ธนูคหาเกรียงไกร	
เลือกลั่นดาบต่างवादไว	กุมจรีแกว่งไกว
เลวกลวอนฟ้อนพัน	
รูกลั่นต่อดาวผัดผัน	ดาบต่างฟัดกัน
ฉะฉัดฉะฉาดผาดผาย	

ฯลฯ

กลางม้าได้หางโมรมาศ	อรออกยุรยาตร
ระเหิดระหงไปมา	

แสนสารขำนิงวงงา	ผาดเห็นอาชา
กระหม่าวกระหม่นตรับตัว	
สองแก้มกินมันเมามัว	ผุดไล่ บ มิกลัว
ตระบัดตระโบมโถมแทง	

จะเห็นว่าการละเล่นเหล่านี้เป็น “สรรพยุทธ์ สรรพศิลา” ที่เกิดจากการฝึกฝนและความชำนาญในการใช้อาวุธ ช้าง ม้า อันเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้กองทัพและพระบรมเดชาานุภาพของพระมหากษัตริย์ผู้เป็นองค์พระประมุขแห่งราชอาณาจักร นอกจากสรรพยุทธ์ สรรพศิลา (กีฬา) แล้วยังมีการรวมพลหมู่ต่าง ๆ คล้ายกับการสวนสนามของทหารในสมัยปัจจุบัน

แล้วเทียบเรียบแสนยากร	แพนด้างโตมร
กัณฑ์ทศศรศิลป์	
คชรถหทัยหัสดีอัสดินทร์	กลาดกลางธรณินทร์
บ่ รู้ก็โกฎิเหลือแสน	
หนึ่งเทียบเรียบพลแห่แหน	หอกดาวหลาวแหลน
คทาธนูศรแสง	
ด้างทองแพนทองดูแสง	เลื่อมลายพรายแสง
จำหลุหลักลาวัณย์	
แล่งทองธนูทองเกาทัณฑ์	เกราะกรายพรายพรรณ
รจิตดาษมุกดา	
ชนิดปิ่นแห่แหนซ้ายขวา	คล้าเคลือบพสุธา
บ่ รู้ก็สำสามารถ	

พระราชพิธีออกสนามในสมัยกรุงศรีอยุธยา หลังจากรัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองแล้ว น่าจะจัดขึ้นอีกในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศอีกด้วย ดังมีกล่าวไว้ในกาพย์ห่อโคลงนิราศธารโศก ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศ ว่า

เดือนห้าอำโฉมงาม	การออกสนามตามพีไคล
สงกรานต์การบุญไป	ไหว้พระเจ้าข้าบบิณฑถวาย
เดือนห้าอำรูปล้ำ	โฉมฉาย
การออกสนามเหลือหลาย	หลากเหล่าน
สงกรานต์การบุญผาย	ตามพี
พระพุทธรูปฤเว็น	แต่งข้าบบิณฑถวาย

คำฉันท์สรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททอง หมดเนื้อความลงในตอนที่พระโหราธิบดี ถวายพระฤกษ์เพื่อเสด็จฯ พระราชพิธีออกสนาม

กษณะนั้นบั้นพระโหรา ธิบดินทรมหา
นวงศพงศศุลี

ควณหาฤกษ์พารนาที ศุภวารดิถี
ประกอบแลขอปลัคนา

พระโหราธิบดีผู้นี้ น่าจะเป็นคนเดียวกับ พระโหราที่กล่าวในพระราชพงศาวดาร รัชกาลสมเด็จพระเจ้าปราสาททองในคราวที่จะเกิดเพลิงไหม้ “พระที่นั่งมิ่งเกล้าภิเษกที่ชื่อปราสาททอง” ว่า

“...พระโหราถวายฎีกาว่า ในสามวันจะเกิดเพลิงในพระราชวัง สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวตรัสได้ทรงฟังตกพระทัย ด้วยพระโหราคนนี้แม่นยำนัก ครั้งหนึ่งเสด็จอยู่ในพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท มุสิกตกลงมา ทรงพระกรุณาเอาขันทองครอบไว้ ให้หาพระโหรามาทนาย พระโหราคำนวณแล้วทูลว่า สัตว์สี่เท้า ทรงพระกรุณาตรัสว่า ก็ตัว พระโหรابخคำนวณแล้วทูลว่า สี่ตัว ทรงพระกรุณาตรัสว่า สัตว์สี่เท้า นั้นถูกอยู่ แต่ที่สี่ตัวนั้นผิดแล้ว ครั้นเปิดขันทองขึ้น เห็นลูกมุสิกลลกลานอยู่สามตัวกับแม่ตัวหนึ่งเป็นสี่ตัว ทรงพระกรุณาตรัสสรรเสริญพระโหราธิบดีว่า ดูแม่นกว่าตาเห็นเสียอีก...”

ความในคำฉันทตอนต่อจากพระโหราธิบดีถวายพระฤกษ์น่าจะดำเนินไปอีก มิใช่ขาดค้างอยู่เพียงเท่านี้ แต่หากหมดหน้าสมุดในเล่มนี้เสียก่อนและต้นฉบับของคำฉันทเรื่องนี้มีเพียงเล่มเดียวเท่านั้นหาต้นฉบับตอนต่อไปอีกไม่ได้ เนื้อความในคำฉันทสรรเสริญพระเกียรติสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงปราสาททองตอนต่อจากนี้น่าจะสูญแล้ว